

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2022

3(2):50/61

Geliş Tarihi / Receive : 17.04. 2022

Kabul Tarihi / Accepted : 31.12. 2022

**Azerbaycan Masallarında Trikster Karakteri Olarak Dervişin
Fonksiyonları**

**Функции Дервиша Как Образа-трикстера в
Азербайджанских Сказках**

**Functions of the Dervish as an Trickster Image in Azerbaijani
Fairy Tales**

Zümrüd RƏSULZADƏ

Doktora Öğrencisi, Bakı Avrasya Üniversitesi

e-mail: zumrudemerald@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-0298-8863

Atıf/Cite as: RESÜLZADE, Z. (2022). Azerbaycan Masallarında Trikster Karakteri Olarak Dervişin Fonksiyonları. *Trk Dergisi*, 3(2), 50–61.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7497137>.

Retrieved from : <https://www.trkdergisi.com/index.php/trk/article/view/92>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program and has been confirmed to be free of plagiarism.

Azerbaycan Masallarında Trikster Karakteri Olarak Dervişin Fonksiyonları

Öz

Trikster karakter sistemi, masal metinlerinde önemli bir rol oynar. Trikster karakter sistemi, derviş, yaşlı kadın, çoban, kel vb. görüntüleri içerir. Derviş imgesinin masallardaki yeri ve rolünden bahsederken, bir terim olarak bir derviş adının, işlevsel olarak ona eşit olan bir imgeler sistemini içerdiğine dikkat edilmelidir. Bu nedenle, masallardaki düzenbaz görüntüler sistemine dahil olan bir derviş imajını kapsamlı bir şekilde incelemenin uygun olduğunu düşünüyoruz. Masal metinlerinde bu kompleksin içinde yer alan bazı imgeler hem olumlu, hem de olumsuz niteliklere sahiptir. Derviş ismi bu külliyede en sık görülen imge olup, külliye'nin olumsuz ve olumlu özellikleriyle imgelerini yansıtmaktadır. Masalarda sunulan dervişin hem olumsuz, hem de olumlu kutupların niteliklerini bir araya getirmesi, onun dünyevi dünyaya değil, doğaüstü dünyadaki varlıklara ait olduğunu gösterir. Dervişin bu işlevleri kayıt altına alınmıştır: 1. Üreme işlevi, 2. Rehberlik işlevi, 3. Bilgilendirme işlevi, 4. Büyü verme işlevi, 5. Dönüştürme işlevi, 6. İsim verme, 7. Kader verme işlevi

Dervişin üreme işlevi, kahramanın düzensizlik durumundan düzen durumuna geçişini sağlar. Derviş, rehberlik işlevi ile birlikte bilgi verme işlevini de aynı anda yerine getirebilir. Bilgi işlevi, derviş karakterinin kahramana karşılaştığı yer ve olaylar hakkında bilgi vermesini sağlar. Sihirli bir araç alan kahraman, statüsünü değiştirir ve kritik bir durumdan çıkmak için yeni fırsatlar elde eder. Dönüştürme fonksiyonu ile bir cismin veya varlığın bir halden diğerine aktarılması gerçekleştirilir. Dervişin isim verme işlevi kutsaldır. Kahraman, isimsiz düzensizlikten düzene isim aracılığıyla geçer. Bu işlevin yerine getirilmesi kutsal bir mahiyette olduğundan, hem ismin, hem isimlendirilenin, hem de isim verenin kendisinde hikmet statüsü ve kutsallığı vardır. Şans verme işlevi daha önce bahsedilen üreme görevi gibi, kahramanı da kaos durumundan çıkarır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan masalları, masal kahramanları, derviş karakteri, dervişin işlevleri, masal metinleri.

Функции Дервиша Как Образа-Трикстера в Азербайджанских Сказках

Резюме

Образная система трикстера играет важную роль в сказочных текстах. В систему трикстерских персонажей входят дервиш, старуха, пастух, лысый и др. образы. Говоря о месте и роли образа дервиша в сказках, следует отметить, что имя дервиша как термин включает в себя систему функционально равных ему образов. Поэтому считаем целесообразным изучить образ дервиша как трикстер, входящий в систему образов-обманщиков в сказках. В сказочных текстах некоторые образы, входящие в этот комплекс, имеют как положительные, так и отрицательные качества. В системе персонажей дервиш - наиболее распространенный образ так как он как отрицательными, так и положительными чертами. Тот факт, что представленный в сказках дервиш сочетает в себе качества как отрицательного, так и положительного характера, показывает, что он принадлежит к существам сверхъестественного мира, а не мира профанного. Зафиксированы перечисленные функции дервиша:

1. Функция продолжения рода, 2. Функция руководства, 3. Функция информирования, 4. Функция дающей магии, 5. Функция перевода, 6. Функция дарение, 7. Функция удачи

Репродуктивная функция дервиша обеспечивает переход героя из состояния хаоса в состояние пространства. Дервиш может одновременно выполнять функцию предоставления информации наряду с функцией руководства. Информационная функция гарантирует, что персонаж-дервиш информирует героя о месте и событиях, с которыми он столкнется. Герой, получивший волшебный инструмент, меняет свой статус и получает новые возможности для выхода из критической ситуации. С помощью функции трансформации реализуется перевод объекта или существа из одного состояния в другое. Функция рекламы дервиша священна. Главный герой перемещается из безымянного хаоса в пространство через имя. Как и упомянутая выше задача деторождения, реклама выводит главного героя из хаоса. Божественную силу, как и функцию гадания, выполняют образы, входящие в комплекс дервишей в сказочных текстах.

Ключевые слова: азербайджанские сказки, сказочные герои, образ дервиша, функции дервиша, тексты сказок.

Abstract

Trickster character system plays an important role in fairy tale texts. The system of trickster characters includes a dervish, an old woman, a shepherd, a bald man, and other images. The name of a dervish as a term includes a system of images that are functionally equal to it. Therefore, we consider it expedient to study the image of a dervish which is part of the system of images-deceivers. Some of the images included in this complex have both positive and negative qualities. In the character system, the dervish is the most common image, as he has both negative and positive traits. The fact that the dervish represented in fairy tales combines the qualities of both the negative and positive poles shows that he belongs to the beings of the supernatural world. The listed functions of the dervish are fixed: 1. Function of procreation, 2. Function of guidance, 3. Function of informing, 4. Function of giving magic, 5. Function of transformation, 6. Naming function, 7. Function of luck

The reproductive function of the dervish ensures the transition of the hero from the state of chaos to the state of space. A dervish can simultaneously perform the function of providing information along with the function of guidance. The information function ensures that the dervish character informs the character of the place and events he will encounter. The hero who received the magic tool changes his status and gets new opportunities to get out of a critical situation. With the help of the transformation function, the transfer of an object or creature from one state to another is realized. The advertising function of a dervish is sacred. The protagonist moves from nameless chaos into space through a name. The luck function brings the hero out of a state of chaos.

Keywords: Azerbaijani fairy tales, fairy tale heroes, the image of a dervish, functions of a dervish, fairy tale texts.

Giriş

Antropomorfik yardımçı obrazlar Azərbaycan nağıllarında mühüm rola malik obrazlar sistemini təşkil edir. Antropomorf obrazların fəaliyyət dairəsi nağıl qəhrəmanlarından geri qalmır. Bəzən antropomorf obrazların fəaliyyət dairəsi nağıl qəhrəmanlarından daha aktiv vəziyyətə keçir. Belə ki, bəzən onlar zoomorf obrazların, cisim və predmetlərin süjetə daxil edilməsini təmin edir. Ümumiyyətlə, antropomorf obrazları qəhrəmanın fəaliyyətinə xidmət etmələri mövqeyindən dəyərləndirmək lazımdır.

Antropomorf obrazlar sisteminə dərviş, qarı, çoban, keçəl surətləri daxildir. Nağıl mətnlərində dərviş obrazının yeri və rolundan danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, dərviş ad işarəsi termin kimi onunla funksional baxımdan bərabər səviyyədə dayanan obrazlar sistemini özündə ehtiva edir.

Nağıllarda təqdim olunan dərvişin həm mənfi, həm də müsbət qütblərə məxsus keyfiyyətləri özündə birləşdirməsi onun profan aləmə yox, fəvqəltəbii aləmin varlıqlarına məxsus olduğunu göstərir.

1. Nağıl Mətnlərində Antropomorfik Obraz Kimi Dərvişin Yeri

Nağıllarda antropomorf obrazlar sisteminə daxil olan dərviş obrazını kompleks şəkildə tədqiq etməyi məqsəduyğun hesab olunur.

“Dəyişik adlar altında olsa belə, funksional baxımdan eyni olduğuna mifoloji personajlar eyni bir funksiyam da yerinə yetirir. Eynitipli mətnlərdə müxtəlif obrazlar biri-birini asanca əvəz edir ki, bu da onların içəridən genetik, ya da struktur-funksional bağlıqda olmalarından gəlir”.(Bəydili C. Türk mifoloji obrazlar sistemi: struktur və funksiya. Bakı: Mütərcim, 2017, s.40)

Qeyd etmək istərdik ki, M. Cəfərli də bu obrazın kompleks təşkil etməsini və dərviş-Xızırın funksiya baxımından eyni sırada dayanmasını vurğulamışdır:

“Bildiyimiz kimi, dastanlarda buta verən ilahi qüvvə axıradək qəhrəmanı müşayiət edir. Bu- dərviş, Həzrət Əli, Şəhmərdan, Ağa, Göy atlı, Xızır peyğəmbər, Xızır Nəbi və s. Adlarla adlandırılır. Mahiyyət eynidir. Bunlar hamısı bir obraz kompleksinə daxildir. Həmin obraz isə mediator-vasitəçi olmaqla türk epik ənənəsinin vacib elementlərindəndir”(Cəfərli M. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası. Bakı: Elm, 2000, s.163)

Nağıl mətnlərində bu kompleksə daxil olan obrazların fəaliyyət çərçivəsini müşahidə edərkən bəzilərinə müsbət, bəzilərinə həm mənfi, həm müsbət keyfiyyətlər ehtiva olunduğunu görürük:

“Kompleksə daxil olan Həzrət Əli, Şəhmərdan, Ağa, Göy atlı, Xızır peyğəmbər, Xızır Nəbi, Nurani qoca, Qoca pirani kişi, Abid kimi obrazlar, ümumiyyətlə, funksiyalarında müsbət xüsusiyyətləri əks etdirirlər. Lakin dərviş ad işarəsi isə özündə həm mənfi, həm müsbət tərəfləri ehtiva edir”(Azərbaycan nağılları: obrazlar və funksiyalar. Bakı: “Savad”, 2021, s.31)

Dərviş özündə müsbət keyfiyyətlərə malik müdrik ağsaqqal səviyyəsini ifadə etməklə yanaşı, həm də trixster səviyyəni birləşdirir. “Peşə dalınca”, “Toyuq bir qılçlıdır”, , “Oxxayla Əhməd” nağılında trixster rolunu oynayan dərviş obrazı eyni zamanda “İlan və qız”, “Cantiq”, “Şahzadə Mütəlib” nağılında müsbət rolunu icra edir. Mirəli Seyidovun dediyi kimi:

“Məlum məsələdir ki, o dünyaya məxsus varlıqlarda “həm nizamlayıcı kosmik başlanğıcı, həm də dağıdıcı xaos başlanğıcı bir aradadır... Həmin varlıqlar bir yandan övlad bəxş edir, uşaqların himayəçisi kimi çıxış edir, o biri yandan isə uşaqları oğurlayıb yeyir...”(Kazımoğlu M. Dərvişlər: Sehrkarlıq və oyunbazlıq // “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu, 2005, № 4, s. 49-67- 52)

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq bu nəticəyə gəlmək mümkündür ki, dərviş ad işarəsi özündə kompleksin mənfi və müsbət xüsusiyyətlərə malik obrazları əks etdirərək bu kompleksdə ən ortaq obrazdır.

Nağıl mətnlərində dərviş arxaik tipində müsbət və mənfi qütblərin olması mətnin mövcud situasiyasında aktuallaşır ki, bu da dərviş obrazının konkret funksiyası kimi ortaya çıxır

2. Azərbaycan Nağıllarında Dərviş Obrazının Funksionallığı

Dərviş obrazı müxtəlif funksiyalarla əsas qəhrəmanın fəaliyyətinə yardım edir. Bu obrazın funksiyalarını müəyyən etmək üçün nəzərə almaq lazımdır ki, onun funksiyaları mətnə motivə uyğun olaraq aktivləşir

Dərviş obrazının funksiyaları araşdırılarkən Quliyev H. Onun doqquz funksiyasını müəyyənləşdirmişdir:

“Həmin situasiyaları, əsasən, aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar: 1. Övladvermə situasiyası; 2. Yolgöstərmə situasiyası; 3. İnformasiyavermə situasiyası; 4. Sehrli vasitəvermə situasiyası; 5. Çevirmə situasiyası; 6. Yalançı dərvişliketmə situasiyası; 7. Advermə situasiyası;

8. Bəxtvermə situasiyası; 9. Butavermə situasiyası”(Quliyev H., 2021, s.112)

Nağil mətnlərini müşahidə etdikdə yalançı dərvişliketmə situasiyasının dərviş olmayan qəhrəmanlara xas olduğu aydın olur. ...Butavermə situasiyası isə nağil mətnlərində deyil, dastanlarda daha çox rast gəlinir. Bu deyilənləri nəzərə alaraq dərvişin aşağıdakı funksiyaları müəyyənləşdirilir:

Övladvermə Funksiyası

Övladvermə funksiyasına nağil mətnlərində geniş şəkildə rast gəlinir. Övladsızlıq mifik düşüncədə kaos, ölümü simvolizə edir. Bu məsələyə Seyfəddin Rzasoyun yanaşmasına diqqət edək: “Ziyad xanın “qorxusu” ritual-mifoloji düşüncə ilə bağlıdır: bu düşüncəyə görə, övladı olmayan adamın öləndən sonra çırağı yandırılmaz və o, əbədi olaraq ölüm dünyasında-kaosda qalırdı”.(Rzasoy S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi. Bakı: 2015, s.52)

Nağil mətnlərində müşahidə olunan padşahın qocalığı, övladının olmaması onun kaos içində olmasını, qeyri-müəyyənliyi, yoxluğu simvolizə edir. Bu məqamda dərvişin övladvermə funksiyası reallaşır ki, dərviş bu məqamda sakral atanı təmsil edir.

Dərvişin övladvermə funksiyası qəhrəmanın kaos vəziyyətindən kosmos vəziyyətinə keçidini təmin edir. Bu vəzifə müxtəlif vasitələrlə- alma, dərman və s. həyata keçirilir. Sakral atanın verdiyi alma, tüpürcək, dərman və s. elementlərindən dünyaya gələn qəhrəman fəvqəltəbii bacarığa sahib olur ki, bu da təbiidir. Belə ki, doğulan övlad, mahiyyət etibarilə padşahın deyil, dərvişin//müdrək qocanın//Tanrının// sakral atanın övladıdır.

Övladvermə funksiyasına görə dərvişlər özlərində də iki xüsusiyyət qeydə alınır:

1. “Pay verib pay istəməyən dərvişlər”
2. “Pay verib pay istəyən dərvişlər”

Birinci tip dərvişlər müsbət, ikinci tip isə mənfi qütbü təmsil edir. İkinci qütbü təmsil edən dərvişlər verdiyi övladı yemək istəyir. Bu məqamda sakral atanın və övladın qarşılıqlı digər folklor nümunələrində də rast gəlinən motivdir. Övladvermə funksiyası bəzən advermə ilə birlikdə reallaşır. Fikrimizin təsdiqi üçün bu nümunəyə diqqət yetirək:

“Dərvişə pay vermək istədikdə dərviş dedi:

- Qibleyi-aləm, mən pay alan dərviş deyiləm, pay verən dərvişəm. Al bu almanı tən bölüb yarısını özün ye, yarısını da hərəmin yesin. Sənin bir oğlun olacaq, adını Qəmər qoyarsan”(Seyidov M. Azərbaycan nağılları. IV cild, s.5, “Şəms-Qəmər”)

Göründüyü kimi, burada dərviş yeni doğulacaq qəhrəmana ad verməkdə maraqlıdır ki, bunu da irəlidə izah edəcəyik.

Yol Göstərmə Funksiyası

Yolgöstərmə funksiyası qəhrəmanın məqsədə gedən yolda qarşılaşdığı çətinliklər yaranan vəziyyətdə dərviş tərəfindən meydana çıxır. Bir sıra mətnlərə diqqət etdikdə görürük ki, dərvişin yolgöstərmə funksiyası informasiyavermə funksiyası ilə paralel iştirak edir:

“Onda qoca dedi:

- Oğlan, indi ki belə oldu, qoy sənə deyim. O at hər gün bir çeşmə var, gəlib o çeşmədən su içir. Onu ancaq orada tutmaq olar. Ancaq o çeşmənin yanına getmək üçün gərək yeddi dənə odlu dərədən keçəsən. Oğlan hər şeyi ondan öyrənib səhər atı mindi. Yola düşəndə qoca dedi:

- Çeşmənin başında bir ağac var. Çıxıb həmin ağacda gizlənersən. Səhər vaxtı bir sürü at gələcək, cəhd eləyib kəməndi qabaqdakı atın boynuna sal, özün də tez denən, “at, Süleyman peyğəmbər eşqinə dayan!” Əgər elə deməsən, at səni də, ağacı da yerindən oynadıb həlak edər. Elə ki, mindin ata, dala baxmadan dördəmiyə çap. Daldan çoxlu səslər gələcək ki, “ay tutun, ay vurun!” Nəbadə, dönüb dala baxasan, baxsan, daş olarsan.”(Seyidov M. Azərbaycan nağılları. I cild. s.276 “Hazarandastan bülbülü”)

Təqdim olunan bu nümunədə dərviş yolgöstərmə funksiyası ilə birlikdə informasiyavermə funksiyasını da icra edir. Belə ki, süjetin yüksələn xəttində dərviş obrazının aktuallaşması ilə qəhrəman gedəcəyi məkan haqqında informasiya alır. Dərviş obrazının kritik məqamda ortaya çıxmasını H.Q, S.Q belə izah edir:

“Yuxu mətnlətinə nəzər yetirəndə aydın olur ki, nurani qoca yaxın qohumlar timsalındainsanların yuxusuna girərək müxtəlif problemlərin həlli yolunu göstərirlər. Ehtiyac olan anda yardımçı müdrik obrazların ortaya çıxması K. Q. Yunq tərəfindən “daxili-psixoloji avtomatizm” əsasında izah edilmişdir. Yəni psixoloji özünüqoruma reaksiyası çətin vəziyyətlərdə həmin durumlardan çıxış vəziyyətini göstərə biləcək obrazları da ortaya çıxarır” (Quliyev H. Müdrik Qoca arxetipinin semantik strukturu və paradıqmaları. Bakı: Elm və təhsil, 2016, s.45,)

Bu funksiyanın kəskin ziddiyyətli zamanda meydana çıxması qəhrəmanın məqsədinə doğru irəliləməsinə vasitədir. Yuxarıda nağıl mətnindən gətirilən nümunəyə nəzər saldıqda müdrik qoca//dərviş qəhrəmana gedəcəyi məkanda qarşısına çeşmənin, at çıxacağını bildirir. Bundan başqa, kəməndi atın boynuna salmağı və arxaya baxmamağı tapşırır. Bu da bizə qoca//dərvişin müdriklik statusunu söyləməyə əsas verir.

İnformasiyavermə Funksiyası

İnformasiyavermə funksiyası dərviş obrazının qəhrəmanı qarşılaşacağı məkən və hadisələr haqqında məlumatlandırmasını təmin edir. Bu funksiya süjetin bir mərhələdən yeni mərhələyə keçməsi üçün şərait yaradır

“İlan və qız” nağılında informasiyavermə funksiyası ilə əlaqədar nümunəni nəzərdən keçirək: (Seyidov M. Azərbaycan nağılları. V cild, s.233):

“Dərviş dedi:

- Məhəmməd, bil və agah ol, sənin arvadın bəni-insan nəslinə deyil. O, əjdaha nəslindəndir. Onların belə bir qaydaları var, əvvəlcə ilan olurlar, üç yüz il ömür sürürlər. Üç yüz ildən sonra onların bədənində bir xal əmələ gəlir. Əlləri, ayaqları çıxır, yeddi yüz il yaşayıb, ikinci bir xal çıxardırlar. Bu dəfə dönüb əjdaha olurlar. Təzədən min iki yüz il yaşayıb, üçüncü bir qara xal da çıxardırlar. Bu dəfə dönüb insan şəklinə düşürlər. Amma adətləri, nəfəsləri əjdaha olaraq qalır. İndi səni heyva kimi saraldan arvadının nəfəsidir”

Mətnə hadisələri müşahidə etdikdə qəhrəmanın sonrakı fəaliyyətinin dərvişin verdiyi bu informasiya əsasında inkişaf etdiyini görürük. Dərviş obrazı yol göstərmə funksiyasında bir sıra hallarda həm də informasiyavermə funksiyasını icra edirsə, informasiyavermə funksiyasında qəhrəmana yalnız qarşısına çıxacaq yeni məkən, hadisə və davranışlar haqqında məlumat verilir.

Sehrlı Vasitə Vermə Funksiyası

Nağıl mətnlərində bu funksiyanın yol göstərmə və informasiyavermə funksiyaları ilə birgə təqdimatı müşahidə olunur. Belə ki, qəhrəman qarşılaşacağı obyektə bağlı informasiya alır, ona yol göstərilir və gedəcəyi obyektə üzləşəcəyi maneələrlə mübarizə aparmaq üçün sehrlı vasitə alır. Sehrlı vasitə almış qəhrəman öz statusunu dəyişərək kritik vəziyyətdən çıxmaq üçün yeni imkanlar əldə edir. Fikirlərimizi əsaslandırmaq üçün nümunəyə nəzər salaq;

“Dərviş dedi:

- Keçəl, gətir sənin sözünə bir dərman çəkim, sən onu görəsən, o səni görməyə, gedərsən, padşahın xörəyi çəkildə götürüb gələrsən" (Seyidov M. Azərbaycan nağılları. I cild. s. 233. "Toyuq bir qılçıldı")

Bu və ya digər nümunələrdə sehirli vasitələr qəhrəmana hədəfə doğru irəliləmək üçün yardımçı rolda çıxış edir. Bu sehirli vasitələr müəyyən əşya və ya heyvan şəklində meydana gələ bilər. Belə ki, dərviş antropomorfik yardımçı obraz vəzifəsində iştirak etməklə zoomorfik və cisim, predmet obrazlarının nağıl mətninin süjetinə daxil edilməsinə şərait yaradır.

Çevirmə Funksiyası

Nağıl mətnlərini müşahidə etdikdə aydın olur ki, çevirmə funksiyasına dərviş obrazları kompleksi çərçivəsindəki bütün obrazlar malikdir. Belə ki, bu obrazların fəaliyyətində bir obyektin, varlığın bir vəziyyətdən digər vəziyyətə keçirilməsini görürük. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün bir nümunəyə diqqət edək: "Mən bu dərvişin işini bilmək üçün bir dəfə qapının açar deşiyindən baxıb gördüm, dərviş qonaqlar üçün aş bişirib, üstünə bir cürə yağ tökdü ki, qonaqların əlləri dəyən saat od alıb yandılar, qızıl oldular" Nümunədən aydın olur ki, dərviş müəyyən sehirli vasitə ilə insanı qızıla çevirmək qabiliyyətinə malikdir. (Seyidov M. Azərbaycan nağılları. I cild, s.158 "Peşə dalınca")

Başqa bir nümunədə isə dərvişin sehirli sözlər oxuyaraq keçəli ət parçasına çevirir: "Qayıtdı, gəldi, bir löh oxudu, keçəl oldu əvvəlki kimi. Keçəli də götürdü, gəldi yenə bir xarabalıq yerə. (Seyidov M. Azərbaycan nağılları. I cild, s.235 "Toyuq bir qılçıldı")

Advermə Funksiyası

Dərvişin advermə funksiyası özündə sakral mahiyyət daşıyır. Mifoloji düşüncədə düzgün ad seçmək kaos mərhələsindən çıxmaq üçün mühüm rol oynayır. Advermə vəzifəsini dərviş obrazı kompleksinə daxil olan bütün surətlər həyata keçirə bilər. Bu funksiyanın icrası sakral mahiyyət daşdığı üçün həm ad, həm ad verən, həm də ad verilən özündə müdriklik statusunu, qutsallığı daşıyır.

"Abid dedi:

- Qibleyi-aləm, sənə bir alma verim, elə ki axşam oldu, hərəmxanaya get. Almanı iki bölüb yarısını baş hərəminə ver, yarısını da özün ye. Amma sənənlə bir şərt bağlayıram, elə ki oğlan və ya qızın oldu, ad qoyan günü mənə çağır, gərək onun adını mən qoyam" (Seyidov M. Azərbaycan nağılları. III cild, s.248 "Soltan İbrahim")

Nümunədən övlad verən abidin// dərvişin doğulacaq qəhrəmana ad verilməsində özünün iştirak etmək istəyi sosial mühitdə də bu və ya digər şəkildə özünü göstərir. Belə ki, sosial mühitdə övlada ad verməni yaşı

nəsildən olan fərd həyata keçirir. Deməli, ad vermə müdriklik statusunu göstərir.

Qəhrəman ad vasitəsi ilə adın olmadığı kaos vəziyyətindən kosmos vəziyyətinə keçid edir. Bundan öncə qeyd etdiyimiz övladvermə vəzifəsi kimi advermə də qəhrəmanı kaos vəziyyətindən çıxarır. Deməli, övladvermə və advermə eyni işarəvi mahiyyət daşıyır.

Bəxtvermə Funksiyası

Bəxtvermə funksiyası, taleyə təsir etmə kimi ilahi güc nağıl mətnlərində dərviş kompleksinə daxil olan obrazlar tərəfindən həyata keçirilir. Dərvişin realizə etdiyi funksiyalardan fərqli olaraq bəxtvermə vəzifəsinə mətnlərdə çox rast gəlinmir. Bununla belə, dərviş konkret situasiyalarda özündə bu gücü ifadə etmək qabiliyyətinə malikdir:

“Dərviş hər gün qıza rast gəlib deyirdi: “Xassan, xubsan, ölüyə münasibsan”. Bu işin üstündən bir il keçdi, amma qız bu sirri heç kəsə danışmayıb ürəyində saxladı.

Bir gün atası qızın üzünə baxıb gördü ki, rəngi solub, yarı canı qalmayıb” (Seyidov M. Azərbaycan nağılları. III cild. s.183, “Ölü Məhəmməd”)

Təqdim olunan bu nümunəyə nəzər saldıqda görünür ki, dərviş qızın taleyini müəyyənləşdirmək gücünə malikdir. Bu xüsusiyyət isə Tanrıya məxsus ilahi gücü özündə göstərir.

Sonuç/ Nəticə

Azərbaycan nağıllarında antropomorfik obraz kimi dərvişin funksiyaları araşdırılarkən aydın oldu ki, dərviş obrazı kompleks əmələ gətirir. Dərviş ad işarəsində bu kompleksə daxil olan bütün obrazlar nəzərdə tutulur. Bu obrazın fəaliyyət dairəsi qəhrəmanın ətrafında özünü göstərir.

Dərvişin qəhrəmana münasibəti zəminində onun funksiyaları özünü göstərir. Dərviş obrazının funksiyalarını müəyyənləşdirdikdə bu obrazın özündə sakral ata, Tanrı gücünü özündə ehtiva etdiyi də müşahidə olundu. Eyni zamanda, dərvişin həm müsbət, həm də mənfi qütbü təmsil edən antropomorfik obraz kimi ortaya çıxdığı müəyyən olundu.

İçindəkilər/ Ədəbiyyat

1. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 360 s.
2. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 296 s.
3. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 296 s.

Azərbaycan Masallarında Trixster Karakteri Olaraq Dərvişin Fonksiyonları
(Functions of the Dervish as an Trickster Image in Azerbaijani Fairy Tales)

4. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. IV cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 336 s.
5. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. V cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 304 s.
6. Bəydili C. Türk mifoloji obrazlar sistemi: struktur və funksiya. Bakı: Mütərcim, 2017, 272 s.
7. Cəfərli M. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası. Bakı: Elm, 2000, 265 s.
8. İmanova S. Azərbaycan nağıllarında magik görüşlərlə bağlı obrazlar // Filologiya məsələləri, 2018, № 5, s.315-320.
9. Kazımoğlu M. Dərvişlər: Sehrkarlıq və oyunbazlıq // "Dədə Qorqud" elmi-ədəbi toplusu, 2005, № 4, s. 49-67
10. Qarayev S., Quliyev. H. Azərbaycan nağılları: obrazlar və funksiyalar. Bakı: "Savad, 2021, 456 s.
11. Quliyev H. Müdrik Qoca arxetipinin semantik strukturu və paradigmaları. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 216 s.
12. Rzasoy S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 436 s.
13. Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı: Yazıçı, 1983, 326 s.

